

K PROBLÉMU "RUSKO A ZÁPAD" - D. S. MEREŽKOVSKIJ

(Na okraj "petěrberského" mýtu)

Lenka Vachalovská

Ve vztahu k západnímu světu - ať už k němu počítáme stře-
doevropský prostor či nikoli - bylo vždy Rusko v postavení
"exotické" země. Je snad jen zdánlivě paradoxní, že právě od
tohoto "jiného" očekávala často Evropa řešení svých vlastních
problémů a její pozornost vůči Rusku souzněla s domácím ruským
mesianismem, třebaže myšlenkové zázemí bylo na obou stranách
velmi různé.

"Или мы, или никто", napsal Dmitrij Merežkovskij, myslitel
uvažující o Rusku jako zemi propastných rozporů, z níž
vzejde budoucí světový požár. Uvedeným výrokem se uzavírá 1.
díl Merežkovského monumentální práce o Tolstém a Dostojev-
ském.¹ Není náhodou, že jedním z úhelných kamenů jeho koncepce,
ztělesněním či zvěstovatelem dějinné úlohy Ruska je Dostojev-
skij. "...Достоевский, будучи, после Пушкина, самым русским из
русских писателей, в то же время - величайший из русских евро-
пейцев. Он показал на себе, что быть русским значит быть
в высшей степени европейцем, быть всемирным." (TiD I, s. 104)
Vzájemnou souvislost ryzi "ruskosti" a "evropanství" Merežkov-
skij podrobněji promyšlí, pro nás je však zajímavý především
další atribut, přimykající k této rovnici, a sice Dostojevskij
jako autor petěrberský, a právě proto - podle Merežkovského
- ryze ruský.

Představa města projektovaného a vybudovaného jako "okno
do Evropy" se v Rusku od počátku křížila s averzí vůči místu,
jež je považováno jako umělé centrum říše, "cizí těleso" své-
volné implantované Petrem. Již tradičně doprovází Petěrburg
v ruské literatuře a myšlení vůbec stribut přizračnosti, nes-
kutečnosti, nepravosti. Nebude proto bez zajímavosti připome-
nout pohled do značné míry protichůdný, tak jak se odrazil
v Merežkovského interpretacích Dostojevského. "Больше, чем
кто-либо, Достоевский понимал, какое 'несчастье обитать в Пе-
тербурге, самом отвлеченном и умыленном (города бывают умы-
ленные и неумыленные)', в 'самом фантастическом городе, с са-
мой фантастической историей из всех городов земного шара',
в этом хваленном 'парадизе' Петра Великого, построенном, словно
нарочно, с 'сатанинским умыслом', с насмешкой над людьми и
природою..." (TiD I, s. 268) Pro Dostojevského je Petěrburg
žítvou půdou, místem i hrdinou jeho románů - stejně "přizrač-
ných" jako město samo. V koncepci Merežkovského, proroka nové
viry a nového řádu světa, je Petěrburg nedílnou součástí sta-
rého, "nepravého", "neskutečného" Ruska právě díky své pří-

zračnosti, představuje poslední mez, k níž petrovské Rusko dospělo a kde strnuo nad propaští. Petěrburgem se završuje jedna etapa ruské historie (v literatuře ztělesňuje toto období "тип петербургскаго периода русской истории", "в высшей степени русский, 'петербургский тип'", jak Merežkovskij spolu s Dostojevským označuje Germana z Puškinovy *Pikové dámy* (TiD II, 2, s. 14). Centrum tohoto Ruska je "neskutečné", protože odcházející do minulosti, překonávané - ovšem nikoli cizí, implantované ("evropské"). Lze totiž pochybovat o tom, zda by cizí, uměle vnesený prvek byl s to působit na ruské prostředí a autory natolik inspirativně, anebo - do jaké míry by potom tato vysoce inspirativní "cizost" byla skutečně "cizostí". (I když máme na zřeteli, že národní kultura se definuje právě při styku s cizím prvkem, zůstává otázkou, kde by v tomto případě vedla hranice...) Merežkovského poznámka na adresu slavjanofilů, kteří nenávidí Petěrburg a jeho tvůrce proto, že jsou jejich "vlastní", se zdá oproti tradiční představě averze k "cizímu" přinejmenším zajímavější: "...в эту минуту никому не подражает он, не подчиняется никакому веянию Запада," píše Merežkovskij o Petrovi, jenž se vlastními rukama podílel na popravách nepřátel, "в эту минуту он в высшей степени русский царь, наследник Ивана Грозного. Московский царь - палач столь же народен, как опростившийся царь - саардамский плотник. Злейшие враги его, раскольники-самоожигатели, хотя и называют его 'немцем', 'подкидышем', 'сыном шведки', чувствуют, однако, что он родной; и славянофилы ненавидят его, как родного, ненавидят его кровною ненавистью..." (TiD II, 1, s. 101)

Petěrburg - stejnou měrou "ruský" jako "evropský" - je věrným obrazem svého stvořitele. V úvahách o střetání Západu a Východu připadá tradičně Petrovi a jeho městu vcelku jednoznačná role (i když s odlišnými znaménky na stranách odpůrců a obdivovatelů). Bylo by zbytečné namítat, že více než rozporná Petrova osobnost jednostrannou interpretaci jen těžko snese, připomeňme však alespoň některé z poznámek o "ruském charakteru", k nimž Merežkovského inspirovaly úvahy Dostojevského, jeho hrdinové i skutečné postavy a v neposlední řadě Petr. Naznačíme tak (buť jen ve zkratce) možnost alternativního vidění problému.

V záhadných rysech carovy osobnosti spatřoval Merežkovskij projev "orgií titanismu", svobody vedoucí až k samému popření a sebezničení individua, výsledek specificky ruské potřeby překračovat všechny meze - nacházel tu, řečeno spolu s autorem *Bratří Karamazovych*, "...потребность отрицания, 'отрицания всего, самой главной святости сердца своего, ...потребность в замирающем ошумении, дойдя до пропасти, свеситься в нее наполовину в заглянуть в самую бездну.'" (TiD II, 2, s. 55) Hrdinové Dostojevského mají - jako ostatně mnoho postav ruské klasiky - stejně blízko k Bohu i k dáblu. Tato rozdvojenost, souběžnost sebeutvrzení a sebepopření, není ovšem vlastní jen intelektuálnímu prostředí horních vrstev, vystavených "západnímu" vlivu. Schopnost "леялеть в душе ... высочайший идеал рядом с величайшей подлостью" (jak ji pojmenoval Dostojevskij v románu *Vyrостек*) provází zrovna tak postavy ryze lidové, ačkoli Dostojevskij věří - nebo spíše jen chce věřit

- v jednotlivost a celistvost lidového charakteru (jeho úvahy se týkají hlavně náboženského vědomí, lze je však zobecnit, aniž bychom podstatně změnili jejich smysl). V *Deníku spisovatele* revokuje autor autentický zážitek soupeření venkovských výrostků ("кro koro депзостнее сделаер?") a uvědomuje si při tom, jak silná je jejich fascinace vlastní smélostí, opojení eventualitou smrti, balancováním na hranici bytí a nebytí. Sledujeme-li tento povahový rys, zbývá už jen krok k postavám, jako je "pověstný lotr" Orlov (*Zápisky z Mrtvého domu*). Merežkovskij soudí, že takovýto ruský "člověk z lidu" neztělesňuje titánský princip o nic méně než "byronovské" postavy (západoevropské i ruské provenience) a vidí v něm pendant "kulturních" hrdinů počínaje Pečovinem a konče třeba Ivanem Karamazovem. Živelnost a přirozenost (anebo lépe - nelomenost zde neznamenají prostotu ani ucelenost - a pokud přece "prostotu", tedy velmi obtížně definovatelnou...

Rozpolcenost, bipolárnost nejsou výsledkem racionálních procesů, postupují stejně tak sféru "vědomí" jako "živlu" (ve společenském měřítku). Tento předpoklad nabývá na závažnosti, dohlédneme-li k závěrům, jež z něj pro Merežkovského vyplývají: Rusko je ve všech svých vrstvách prostoupeno napětím v da-leko větší míře než jakákoli jiná země - je proto místem, kde se rozhodne o dalších osudech lidstva. Nejde nám pochopitelně o to, nutně tento příznačné ruský mesianismus přijmout, ale spíše upozornit na dílčí postřehy, které do jisté míry problematizují vžitá pojetí vztahu Ruska a Západu či které mu mohou konkurovat. Nabízí se totiž otázka, zda tradiční chápání Západu jako nositele racionality (do něhož částečně zapadá, resp. z něhož vychází i "petrovský" a "petěrberský" mýtus) není až příliš poplatné mechanické "vlivologii". Merežkovskij odvozuje oba odlišné principy (živlu i racionality) z "ruské duše", pojímá je dokonce - a to je podstatné - jako její původní atributy.

Dnes je možno uvažovat např. o tom, zda tzv. "vesnická" literatura uplynulých desetiletí, jejíž vliv je v Rusku patrný stále (a která je založena na znovuoživení "ryziho", celistvého lidového hrdiny), není stejně umělým racionálním konstruktem jako nejružnější státotvorné utopie petrovské i pozdější, konstruktem, jenž má s realitou málo společného. Ozývá-li se v současnosti volání po návratu k čemusi původnímu, "ke kořenům", výzva ke znovunalezení či obnovení autenticity, měli bychom se (resp. Rusové by se měli) nejdříve pokusit definovat, k čemu se vlastně chceme (chtějí) vracet, na co navazovat. odpověď nebude jednoduchá.

POZNÁMKY:

- 1 MEREŽKOVSKIJ, D. S.: Tolstoj i Dostojevskij. 1901-1902. Dále odkazují v textu na 4. vydání této práce (Sankt Petěrburg 1909, díl I, díl II - část 1 a 2). Upraveno v souladu se současným pravopisem.